

§ 32.

Ὅμοίως ἔτι μᾶλλον ἀλλότρια τῆς διανοίας τοῦ Ἰουστίνου εἶναι ὅσα ὁ Engelhardt συνάγει, ἐξ ὧσων ἄνω εἶδομεν, ὅτι λέγει ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ φυσικοῦ θανάτου, περὶ τῶν ταλαιπωριῶν τοῦ ἐπιγείου βίου καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀναβολῆς τῆς διαλύσεως καὶ φθορᾶς τοῦ κόσμου· διότι οὐδαμῶς ἐκ τούτων συνάγεται ὅ,τι αὐτῷ ἔδοξε, ὅτι δηλ. ἡ τοιαύτη τῶν πραγμάτων ἀνάγκη προῆλθεν ἤδη ἀπ' ἀρχῆς, ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ κόσμου αὐτοῦ, καὶ ἄκοντος τοῦ Θεοῦ, ἀναγκαίως καὶ ἀμετακινήτως! Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀνατροπῆς τῆς ἤδη τὸ πρῶτον συστάσης φύσεως τῶν πραγμάτων ἀνέκυψεν, ἀφοῦ διὰ τῆς κακῆς χρήσεως τοῦ αὐτεξουσίου διὰ τῶν ἐκπεσόντων ἀγγέλων διεσπάρησαν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἡ ἁμαρτία, ἡ ἀπάτη καὶ ὁ δόλος καὶ πᾶν εἶδος κακίας· ὅτι ταῦτα δοξάζει ὁ Ἰουστίνος καταφαίνεται ἐξ ὕλου τοῦ χωρίου ἐκείνου τῆς δευτέρας Ἀπολογίας, περὶ οὗ ἄνω ὁμίλησα (§ 29 σημ. β). τὸ αὐτὸ δὲ λεκτέον καὶ περὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου τοῦ σώματος, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ μὲν ἐγένετο λόγος (§§ 20-22), ἐνταῦθα δὲ ὀλίγα θὰ προσθέσω. Ὡς δηλ. τῆς καταλύσεως τῆς πρώτης τῶν πραγμάτων φύσεως, οὕτω καὶ τῆς ἀναστάσεως ἡ ἀνάγκη ἀνεφάνη μετὰ τὴν δυναστείαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου. Ἄλλως ὁ Θεὸς τοῦ Ἰουστίνου δὲν θὰ διέφερε τοῦ Ἡρακλειτείου ἐκείνου, τοῦ παιδιᾶς χάριν νῦν μὲν συντιθέντος νῦν δὲ διαλύοντος τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο δὲ ὅπουδήποτε παρὰ τῇ φιλοσοφῷ γίνεται λόγος περὶ τῶν φύσει κακῶν, ἀτελῶν, φθαρτῶν δὲν πρέπει ταῦτα νὰ ἀναφέρονται ἀπλῶς εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπολαμβάνονται ὅτι δὲν ὑπῆρξαν τὰ αὐτὰ ἐξ ἀρχῆς· ἀφ' οὗ λοιπὸν ὁ κόσμος τοσούτοις νοσεῖ κακοῖς οὐδόλως θαυμαστόν, ὅτι ὁ Ἰουστίνος τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν τάσσει οὐχὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀλλ' εἰς τὸν ἄλλον διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως εἰς τὴν ἀρχικὴν χρηστότητα, διότι τὴν μὲν παροῦσαν ζωὴν ὑπολαμβάνει ὡς προπαρασκευὴν εἰς τὴν μέλλουσαν, τὴν δὲ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῶν δεσμῶν καὶ ἀθλιότητων τοῦ βίου τούτου ὡς μεγάλην τιμᾶ εὐεργεσίαν.²⁾ Ὅθεν οὐδὲν ἀποδείκνυει ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς τὸ χωρίον, ἐφ' οὗ μάλιστα στηρίζεται (2 Ἀπ. κ. 7) «οὐκ ἂν δὲ ἐφρονεόμεθα, οὐδὲ δυνατώτεροι ἡμῖν ἦσαν, οὔτε ἄδικοι ἀνθρώποι καὶ δαίμονες, εἰμὴ πάντως παντὶ γεννωμένῳ ἀνθρώπῳ καὶ θανεῖν ὀφείλετο. Ὅθεν καὶ τὸ ὕφλημα ἀποδιδόντες εὐχαριστοῦμεν». Ἐνταῦθα ὁ Ἰουστίνος καταπολεμεῖ τὴν αὐτὴν τῶν ἀντιπάλων ἀντίρρησην, ἣν καὶ πρότερον ἀνεσκεύασε (κ. 5-7) δηλ. ὅτι οἱ Χριστιανοὶ δὲν θὰ ὑπέμεναν τοιαῦτα, εἰ εἶχον τὸν Θεὸν βοηθόν. Ἄλλ' ὡς ἐν ἐκείνῃ οὕτω καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἀνασκευῇ ὁ Ἰουστίνος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν οὐχὶ τὴν ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρξασαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ τὴν παροῦσαν· ὅ,τι δὲ λέγει ὁ Ἰουστίνος περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ θανάτου του τοῦτο λέγεται καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ (9,27) : τοῖς ἀνθρώποις ἀπᾶς

ἀπόκειται ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ ταῦτα κρίσις. Ἄλλα τις ἐντεῦθεν θὰ συνῆγεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης ἐπίστευσέ τι τοιοῦτον, οἷον ἔξ ὁμοίων χωρίων ἀφορμώμενος ἀποδίδωσι τῷ Ἰουστίνῳ ὁ σοφὸς ἀνὴρ ; Ὁρθῶς δ' ὅμως δοξάζει οὗτος ὅτι ὁ Ἰουστίνος οὐδὲν γινώσκει περὶ ἀθανασίας φύσει ἐνούσης τῷ ἀνθρώπῳ ἀλλὰ μόνον περὶ ἀθανασίας ἣτις εἶναι κτητὴ μόνον διὰ τῆς δικαιοσύνης.³⁾ Ἄλλα δὲν δύναται τις νὰ συμπεράνη ἐντεῦθεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δυνάμει ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ὑπέκειται τῷ θανάτῳ καὶ ὅτι ὁ φυσικὸς ἐκεῖνος θάνατος θὰ ἐκυριάρχει μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἂν ἔτι ἦσαν ἀπηλλαγμένοι καὶ ἐλεύθεροι τῆς συνηθείας τοῦ ἁμαρτάνειν, ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικῶς οὕτω καὶ φυσικῶς οὕτω συνέστη ὥστε νὰ εἶναι δεκτικὸς ἐκείνως μὲν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ οὕτως δὲ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου· προωρίσθη ἔξ ἀρχῆς ἠθικῶς μὲν εἰς τὴν ἀρετὴν, φυσικῶς δὲ εἰς τὴν ἀθανασίαν. Ἡ κακὴ χρῆσις τοῦ αὐτεξουσίου ἐνεφάνισεν κατ' ἄμφω ὅ,τι ἦν τῷ πρώτῳ προορισμῷ ἐναντίον. Οὔτε ὁ θάνατος οὔτε ἄλλο τι κακὸν καὶ ἀτελὲς προέρχεται ἐκ τῆς φυσικῆς ἀτελείας τῶν δημιουργημάτων ἀλλ' ἐκ τῆς καταχρήσεως τῆς ἐλευθερίας· τὴν δύναμιν ταύτην δοὺς ὁ Θεὸς τῷ πρώτῳ δὲν ἀφήρσεν ὕστερον ἀπὸ τῶν λογικῶν φύσεων· διότι ἀφαιρουμένης ταύτης θὰ ἦρετο καὶ πᾶσα διάκρισις ἀρετῆς καὶ κακίας, δικαιοσύνης καὶ ἀδικίας, χρηστοῦ καὶ αἰσχροῦ.⁴⁾ Ἐκ τῆς δυνάμεως ταύτης καὶ τῆς θείας δικαιοσύνης ἠρμήνευσεν ὁ Ἰουστίνος διατὶ ὄχι μόνον οἱ ὀσίως καὶ δικαίως βιώσαντες ἀξιοῦνται τῆς ἀθανασίας, ἀλλὰ καὶ οἱ φαῦλοι καὶ ἀσεβεῖς δὲν ἐκμηδενίζονται, τούτου δηλ. ἕνεκα, ὅπως μενούσης παρ' ἀμφοτέροις τῆς αἰσθήσεως ἀπολαύωσιν αἰωνίως κατὰ τὰ πεπραγμένα οἱ μὲν καλοὶ τῆς ἀμοιβῆς, οἱ δὲ κακοὶ τῆς κολάσεως.⁵⁾ Τοῦτο δὲν ἦτο ἄγνωστον⁶⁾ οὐδὲ εἰς τοὺς θύραθεν ποιητὰς καὶ φιλοσόφους, εἰμὴ μόνον ὅτι οὗτοι ἐδέχοντο τὴν τιμωρίαν τῶν ψυχῶν ἐπὶ ὄρισμένον χρόνον, ἐπὶ χίλια ἔτη κατὰ Πλάτωνα, ἐνῶ κατὰ τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν ἡ ἀξία ἀνταπόδοσις εἶναι αἰωνία, μὴ ἀποκλειόμενων ταύτης μηδὲ τῶν σωμάτων.⁷⁾

§ 33.

Μετὰ τούτων στενότατα συνάπτεται καὶ ἡ ἄλλη δόξα τοῦ φιλοσόφου, ὅτι ἡ αἰωνία καὶ ὑπάτη ἐκείνη εἴτε εὐδαιμονία εἴτε ἀθλιότης δὲν ἄρχεται συγχρόνως τῇ διαλύσει τῶν σωμάτων, ἀλλὰ συμβαίνει μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτῶν, διότι τῆς μελλούσης κατ' ἀξίαν τύχης μέλει νὰ κοινωνήσῃ ὄχι μόνον ἡ ψυχὴ ἀλλ' ὅλος ὁ ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο δριμέως καθάπτεται τῶν ἀπιστούντων εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος καὶ δεχομένων, ὅτι αἱ ψυχαὶ λυθεῖσαι τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος παραχρῆμα εἰς οὐρανὸν ἀναλαμβάνονται.¹⁾ Τοῦναντίον ὁ Ἰουστίνος, συνεπινεύοντος καὶ τοῦ γέροντος ἐκείνου Χριστιανοῦ βεβαιοῦται ὅτι αἱ ψυχαὶ πρὸ τῆς ἀναστάσεως παραμένουσιν ἐν τῷ Ἄδῃ²⁾ καὶ δὴ αἱ μὲν εὐσεβεῖς καὶ δίκαιαι ἐν τόπῳ κρείσσονι, αἱ δὲ ἄδικοι καὶ κα-

καὶ ἐν χείρονι, ἀναμένουσαι τὴν ἐσχάτην κρίσιν τοῦ Θεοῦ.³⁾ Πρὸς τοῖ-
 τοις ὁ Ἰουστῖνος φρονεῖ, ὅτι αἱ ψυχαὶ ὄλων, καὶ τῶν παλαιῶν δικαίων
 καὶ προφητῶν ἀποχωριζόμεναι τοῦ σώματος καταντῶσιν εἰς τὴν ἐξου-
 σίαν τῶν δαιμόνων, οὐδὲ τῶν Χριστιανῶν ἐξαιρουμένων, ἐὰν μὴ κατὰ
 τὸ παράδειγμα τοῦ Χριστοῦ αἰτήσωνται οὗτοι παρὰ τοῦ Θεοῦ κατὰ
 τὴν ἀπὸ τοῦ βίου ἔξοδον τὴν ἀποτροπὴν ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀπομάκρυνσιν
 τοῦ κακοῦ ἀγγέλου.⁴⁾ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνάστασιν, τὴν ἀνάγκη
 ταύτης ἐδέχθη μᾶλλον ἢ ἠρμήνευσεν. Ἀλλὰ δὲν ἀφίσταται τις τῆς
 ἀληθείας δεχόμενος, ὅτι περὶ τούτου ὁ Ἰουστῖνος ἐσκέφθη οὕτως, ὡς
 ἄνω εἶπομεν. Ἐπειδὴ δηλ. ὁ ἄνθρωπος δὲν σύγκειται μόνον ἐκ ψυ-
 χῆς, τὸ σῶμα τὸ διὰ τὴν κυριαρχίαν τῆς ἁμαρτίας ὑποκύψαν τῷ θά-
 νάτῳ ἀνάγκη νᾶνακτηθῆ, ὅπως ὅλος ὁ ἄνθρωπος ἐπιτύχη τούτου, οὐ
 ἄξιός ἐγένετο. Πλείονα λέγει ἀποδεικνύων κατὰ τῶν Ἐθνικῶν, ὅτι ἡ
 ἀνάστασις δὲν εἶναι ἀδύνατος οὔτε ἀπίστευτος, οὐ μόνον διότι οὐδὲν
 παρὰ τῷ Θεῷ ἀδύνατον ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι παντάπασι σύμφωνος
 καὶ πρὸς τὴν δημιουργίαν τῶν ὄντων καὶ πρὸς τὴν γένεσιν τῶν σω-
 μάτων· διότι ὡς τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ μηδενὸς ἐγένοντο τὰ πάντα καὶ ἐκ
 μικρᾶς σταγόνης ἀνθρωπίνου σπέρματος ὅστᾳ, νεῦρα, σάρκες αὐξάνον-
 ται, οὕτω τὰ σώματα διαλυθέντα καὶ δίκην σπερμάτων εἰς τὴν γῆν
 διασπαρέντα δύνανται ἐν καιρῷ νᾶναστῶσιν ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενα.⁵⁾
 Μεγίστην δὲ ἀπόδειξιν τούτου θεωρεῖ τὸ κῦρος τῶν προφητῶν καὶ τὰ
 θαύματα τοῦ Χριστοῦ· ἀφ' οὗ δηλ. ἄλλοτε αἱ προφητεῖαι αὐτῶν ἐπηλή-
 θευσαν, ἔπεται ὅτι ἀληθεύουσι καὶ ὅσα προεῖπον περὶ τῆς ἀναστάσεως.⁶⁾
 ὁ δὲ Χριστὸς κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἔλευσιν νεκροὺς ἀνέστησε καὶ
 εἰς ζωὴν ἀπέδωκεν οὐχὶ ἄλλου στοχαζόμενος ἢ τοῦ νὰ πείσῃ τοὺς εἰς
 αὐτὸν πιστεύοντας, ὅτι θᾶναστήσῃ αὐτοὺς κατὰ τὴν δευτέραν ἔλευσίν
 του, καὶ ἂν ἔτι ὧσί τινες λελωβημένοι κατὰ τὸ σῶμα, ἂν μόνον τὰς
 δοθείσας αὐτοῖς ἐντολὰς φυλάττωσι.⁷⁾ Ἀλλ' ὅμως οὐχὶ μίαν ἀλλὰ δύο
 φαίνεται διακρίνων ἀναστάσεις μίαν μερικὴν, τῶν Χριστιανῶν
 καὶ τῶν δικαίων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἄλλην καθολικὴν,
 ὄλων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· καὶ ἐκείνη μὲν προηγεῖται, αὕτη δὲ ἔπε-
 ται τῇ ἰδρύσει τῆς χιλιετοῦς βασιλείας τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῶν πρώτων
 ἀναστάντων⁸⁾ ὡς πολιτῶν. Μετὰ τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν, ἐπακολου-
 θεῖ ἡ ἐσχάτη κρίσις,⁹⁾ μετ' αὐτὴν ἔρχεται ἡ ἐκπύρωσις τοῦ κόσμου,
 ὑστάτη δὲ καὶ τελευταία ἔρχεται ἡ οὐδέποτε λήξασα αἰωνιότης ἐκείνη,
 εἴτε εὐδαίμων εἴτε κακοδαίμων καὶ δυστυχής.

Σημειώσεις.

§ 24. ¹⁾ Πρὸς πίστῳσιν τούτου οὐδεμία ὑπάρχει χρεία τοῦ νόθου βιβλ.
 (περὶ ἀναστ.) πρβλ. 1 Ἀπ. κ. 8.

²⁾ Τὴν ἀφθαρσίαν ταύτην ἀνενεκτέαν εἰς τὸ σῶμα διδάσκει 1 Ἀπ. κ. 19:
 τὸν αὐτὸν τρόπον λογίσασθε, ὅτι τὰ ἀνθρώπεια σώματα κατὰ και-
 ρὸν προστάξει Θεοῦ ἀναστῆναι καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδύσασθαι οὐκ ἀδύνατον.

³⁾ Οὐδείς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπῃ ὅτι ὁ Ἰουστίνος οὐδὲ ἐσκέφθη περὶ τοῦ ζητήματος τούτου· τὸν περὶ τοῦ αἰωνίου θανάτου τόσον ἐπιμελῶς ἀπηκριβωμένας ἐννοίας ἔχοντα εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχεν ἀπασχολήσει ἢ σκέψῃς περὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου· ἐκτὸς τούτου ἢ ἐκκλησία τῶν χρόνων τούτων εἶχεν ἀναμφιβόλως ὀρισμένας τινὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου γνώμας, ὡς ἀπίστευτον ὅτι ἠγγόει τοιοῦτος ἀνὴρ· πρβλ. καὶ Engelhardt (σ. 267).

§ 25. ¹⁾ Εἰς τὰ ἁμαρτάνειν ἀναμφιβόλως συμβάλλουσι καὶ τὰ φαῦλα ἠθῆ ἐκείνων, μεθ' ὧν ἢ συμβίωσις καὶ ἢ κακὴ ἀνατροφή πρβλ. 1 Ἀπ. κ. 53: τὰ παλαιά, ἐν οἷς πλανώμενοι ἀνετρέφημεν, ἔθη «κ. 57 τοὺς ἀλόγως βιοῦντας καὶ ἐμπαθῶς ἐν ἔθισι φαύλοις τεθραμμένους» κ. 61 Διαλ. κ. 93. Ἀλλ' ἐκ τῶν χωρίων τούτων δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἢ ἀρχὴ τῆς ἁμαρτίας τῶν ἐπὶ μέρος ἀνθρώπων, ὡς ἄλλοι τε ποιοῦσι καὶ ὁ Engelhardt.

²⁾ Ὡς ἐνόμισεν ὁ Donaldson (σ. 293).

³⁾ 1 Ἀπ. κ. κ. 5. 10. 54—58. 2 Ἀπολ. κ. 5 κλπ.

⁴⁾ 1 Ἀπολ. κ. 46: ἵνα δὲ μὴ τινες ἀλογισταίνοντες εἰς ἀποτροπὴν τῶν δεδιδαγμένων ὑφ' ἡμῶν . . . ἐπικαλῶσιν ὡς ἀνευθύνων ὄντων τῶν προγεγεννημένων πάντων ἀνθρώπων, φθάσαντες τὴν ἀπορίαν λυσώμεθα. Τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐδιδάχθημεν καὶ προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα, οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε· καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλλήσι μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς, ἐν δὲ βαρβάροις Ἀβραάμ καὶ Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας . . . ὥστε καὶ οἱ προγενόμενοι ἄνευ λόγου βιώσαντες ἄχρηστοι καὶ ἐχθροὶ τῷ Χριστῷ (ἴσως ὁ Ἰουστίνος ἔγραψεν: ἄχρηστοι ὅτις ἐρμηνεύων ἐσημείωσεν ἐν τῷ ὄρα: ἐχθροὶ τῷ Χριστῷ παραληφθέντα ὕστερον εἰς τὸ κείμενον) ἦσαν καὶ φρονεῖς τῶν μετὰ λόγου βιούτων· οἱ δὲ μετὰ λόγου βιώσαντες καὶ βιοῦντες Χριστιανοὶ εἰσι καὶ ἄφοβοι καὶ ἀτάραχοι ὑπάρχουσιν.

⁵⁾ 1 Ἀπολ. κ. 5. 2 Ἀπολ. κ. 14 πρβλ. § 16.

⁶⁾ 1 Ἀπολ. κ. κ. 23, 63. Διαλ. κ. κ. 41, 88, 95, 116.

§ 26. ¹⁾ Τὰς λ. ταύτας μεταχειρίζεται ἄνευ σχεδὸν οὐδεμιᾶς διακρίσεως· ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς ἀντιπαραθέσεως: ἀγαθός - κακός, ἀγαθός - φαῦλος, ἐνάρετος - φαῦλος, σπουδαῖος - φαῦλος, σπουδαῖος - ἄδικος· καλός - αἰσχροός, ἀρετὴ - κακία, κατορθοῦν - ἁμαρτάνειν, κατορθοῦν - σφάλλεσθαι κλπ. ἐκ τῆς παραλλήλου σκέψεως: καλὸν καὶ ἀγαθόν, δίκαιος καὶ ἀγαθός, ἀγαθός καὶ ἐνάρετος, ἐνάρετος καὶ ὅσιος, δίκαιος καὶ ἐνάρετος, κακὰ καὶ αἰσχροά, ἄδικος καὶ πονηρός, ἄδικος καὶ ἁμαρτωλός.— ²⁾ Πρβλ. §§ 16, 17.

³⁾ Διαλ. κ. 45: ἐν τῷ Μωϋσέως νόμῳ τὰ φύσει καλὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ δίκαια νενομοθέτηται πράττειν τοὺς πειθόμενους αὐτοῖς.

⁴⁾ Ἐν τῷ Μωσαϊκῷ Νόμῳ διακρίνει ὁ Ἰουστίνος δύο γένη ἐντολῶν, τὸ γένος τῶν ἠθικῶν ἐντολῶν αἵτινες εἶναι καθολικαὶ καὶ αἰώνιαι καὶ καθ' ἑαυτὰς ἐπιφανεῖς καὶ τῇ σωτηρίᾳ ἀναγκαῖαι καὶ τὸ γένος τῶν τυπικῶν ἐντολῶν καθ' ἑαυτὰς μὲν ἀδιαφόρων, ἀλλὰ χρησίμων μὲν τοῖς

Ἰουδαίους πρὸς συγκράτησιν αὐτῶν ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας, συμβολιζόντων δὲ τὰ μέλλοντα τάφορῶντα εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ (Διαλ. κ. κ. 11, 19, 24, 27, 30, 43, 44 κλπ.). Ἄλλ' ἐπειδὴ μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ οὐδεμία πλέον ὑπολείπεται χρεία τῶν προσωρινῶν μόνον ἀνάγκας ἐξυπηρετησάντων νομοθετημάτων ὡς Νομοθέτης καταργήσας τὸ μέρος τοῦτο τοῦ νόμου, παρέδωκε τὸν νέον αὐτοῦ νόμον, περιέχοντα μόνον τὰς αἰωνίους καὶ φύσει διζαιοπραξίας καὶ εὐσεβείας ἢ τὰ καθόλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια καλὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου καὶ διὰ τοῦτο ἀρμόδιον εἰς πάντα χρόνον καὶ εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους.

) § § 16, 17.—) Διαλ. κ. 45: ἐπεὶ οἱ τὰ καθ' ὄλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια ἐποίουν εὐάρεστοί εἰσι τῷ Θεῷ καὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ τούτου ἐν τῇ ἀναστάσει ὁμοίως τοῖς προγενομένοις αὐτῶν δικαίοις . . . σωθήσονται αὐτοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τούτον.

§ 27. 1) Καίτοι ὑπῆρξαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους οἱ λεπτότερον ταῦτα ἐξετάζοντες τοιοῦτόν τι ἀναγινώσκειται ἐν Διαλ. κ. 28: ὅπου ὁ Τρύφων ὁμολογεῖ ὅτι οἱ διδάσκαλοι τῶν Ἰουδαίων οὐδεμίαν ἄλλην ἐγνώριζον αἰτίαν διατάξεων καὶ τύπων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς ἐπιβληθέντων ἤτοι, ἔδοξεν αὐτῷ (καὶ οἱμοι, ὁ τοῖς πολλοῖς δοκεῖ λέγειν ὅτι ἔδοξεν αὐτῷ.

2) 1 Ἀπ. κ. 10. 2 Ἀπ. κ. 4. 1 Ἀπ. κ. 21: ἀποθανατίζεσθαι δὲ ἡμεῖς δεδιδάγμεθα τοὺς ὁσίως καὶ ἐναρέτως ἐγγύς (= σχεδὸν ὁμοίως) Θεῷ βιοῦντας. Αὐτόθι κ. 8. κ. 45.—*) § 14.

4) Διαστέλλονται: λογισμοί, πράξεις (2 Ἀπ. κ. 12), ἔργα, ἐνθυμήματα (1 Ἀπ. κ. 15) ἔργα, καρδία (Διαλ. κ. 39), βουλευόμενον, πραττόμενον (1 Ἀπ. κ. 12) πρβλ. 1 Ἀπ. κ. 15: οὐ γὰρ μόνον ὁ μοιχεύσας ἔργῳ ἐκβέβληται παρὰ αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ὁ μοιχεῦσαι βουλόμενος, ὡς οὐ τῶν ἔργων φανερωῶν μόνον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνθυμημάτων.

5) 1 Ἀπ. κ. 16 κλ. — 6) Ἡ γνώμη αὕτη καίτοι οὐδαμοῦ ἀπαντᾷ οὕτω ἐκπεφρασμένη, ὁμοῦς εὐχερῶς συνάγεται τόσον ἐξ ὧν λέγει περὶ ἐνθυμημάτων, ὅσον καὶ ἐξ ὧν συχνὰ ὀνειδίζει τοῖς Ἰουδαίοις, πιστεύουσιν ὅτι ἐκπληροῦσι τὴν θεϊαν θέλησιν τηροῦντες τὰς τυπικὰς τῆς λατρίας διατάξεις τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου πρβλ. Διαλ. κ. 12 οὐκ ἐν τούτοις εὐδοκεῖ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· εἴ τις ἐστὶν ἐπίορκος ἢ κλέπτης, παυσάσθω . . . εἴ τις καθαρός οὐκ ἔχει χεῖρας λουσιάσθω καὶ καθαρὸς ἐστίν. Καλῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Engelhardt: (σ. 150)· «τὰ παραγγέλματα τῶν προφητῶν καὶ αἱ ἐντολαὶ τοῦ Χριστοῦ ἐκδηλοῦνται ὡς θεῖαι ἐπιταγαὶ καθ' ὅτι δὲν ἀξιούσι μόνον τὰ ἔξωτερικὰ ἔργα, ἀλλ' εἰσέρχονται εἰς τὰ ἔνδον τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ ὡς καθῆκον τὴν καθαριότητα τῆς καρδίας καὶ τῶν διανοημάτων».

7) Πρὸς δήλωσιν τούτου αἱ ἐξῆς ἀπαντῶσι παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ λέξεις: ἀγάπη, φιλία (Διαλ. κ. 93), συχνότερον τὸ ἀγαπᾶν τοῦ στέργειν (1 Ἀπ. κ. 5, κ. 2). Ὅθεν δὲν ἐπιδοκιμάζω τὸ τοῦ Engelhardt: ὁ Ἰουστ. φαίνεται ὡσεὶ μὴ εὐχαρίστως ἔχων ἐπὶ γλώσσης τὴν λέξιν ἀγαπᾶν.

8) Περὶ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ πρβλ. 2 Ἀπ. κ. 13: τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεν-

νήτου και ἀρρήτου Θεοῦ λόγον μετὰ τὸν Θεὸν προσκυνοῦμεν και ἀγαπῶμεν κλ.

⁹⁾ Διαλ. κ. 93 «ταῦτά οὖν τῷ πλησίον και εὐξαιτ' ἄν και ἐργάσαιτο γενέσθαι ἅπερ και ἑαυτῷ ὁ τὸν πλησίον ἀγαπῶν· πλησίον δὲ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ ὁμοιοπαθὲς και λογικὸν ζῶον, ἄνθρωπος». Αἱ τελευταῖαι λέξεις λέγονται μετ' ἐμφάσεως τοῦ Ἰουστίνου παραινοῦντος, ὅτι ὀφείλομεν νάγαπῶμεν πάντας ἀδιακρίτως τοὺς ἀνθρώπους ὡς ὁμοίους τῇ φύσει και ἀδελφούς.

¹⁰⁾ 1 Ἀπ. κ. 14.—¹¹⁾ 1 Ἀπ. κ. 11 οἱ μισάλληλοι δὲ και ἀλληλοφόνου και πρὸς τοὺς οὐχ ὁμοφύλους διὰ τὰ ἔθνη και ἐστίας κοινὰς μὴ ποιούμενοι νῦν μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ ὁμοδίαιτοι γινόμενοι και ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὐχόμενοι και τοὺς ἀδίκως μισοῦντας πείθειν πειρώμενοι.

§ 28. ¹⁾ § 14.—²⁾ Διαλ. κ. 8 πρβλ. σώφρων και δίκαιος αὐτόθι κ. 4
³⁾ 1 Ἀπ. κ. 6.—⁴⁾ 1 Ἀπ. κ. 10.—⁵⁾ Διαλ. κ. 93.—⁶⁾ Ἐπὶ τῆς πρώτης και φυσικῆς ἐννοίας ἀπαντᾶ τὸ σωφρονεῖν (1 Ἀπολ. κ. 3) και τὸ σώφρων 1 Ἀπ. κ. 2.

⁷⁾ 1 Ἀπ. κ. 15. 2 Ἀπ. κ. 2.

⁸⁾ Πρβλ. Engelhardt σελ. 86 σημ. ὀρθῶς παρατηροῦντα, ὅτι τῆς λ. σωφροσύνη γίνεται ἀποκλειστικὴ παρὰ τῷ Ἰουστ. χρῆσις ἐπὶ τῆς εἰδικῆς ἐννοίας τῆς ἀγνείας κλ.

⁹⁾ Δριμέως κατακρίνει ὁ Μάρτυς τὴν χρῆσιν τῆς φιλογαμίας παρὰ τοῖς τότε Ἰουδαίοις Διαλ. κ. 134. Εἰς τὴν ἀκράτειαν αὐτὴν ἀντιτάσσει τὴν ἀγνήν τῶν Χριστιανῶν μονογαμίαν Διαλ. κ. 110 ὧδε: και οἱ πάσης κακίας μεμεστωμένοι . . . τὰς μαχαίρας εἰς ἄροτρα . . . μεταβάλομεν και γεωργοῦμεν εὐσέβειαν . . . ὑπὸ τὴν ἄμπελον τὴν ἑαυτοῦ ἕκαστος καθεζόμενοι, τουτέστι μόνῃ τῇ γαμετῇ γυναικὶ ἕκαστος χρῶμενοι.

¹⁰⁾ 1 Ἀπ. κ. 14.

¹¹⁾ 1 Ἀπ. κ. 29 και κ. 15· και πολλοὶ τινες και πολλαὶ ἐξηκοντοῦται και ἑβδομηκοντοῦται, οἱ ἐκ παίδων ἐμαθητεύθησαν τῷ Χριστῷ ἄφθοροι διαμένουσιν και εὐχομαι (=κατηχῶμαι) κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων τοιούτους δεῖξαι. Τί γὰρ λέγομεν τὸ ἀναρίθμητον πλῆθος τῶν ἐξ ἀκολασίας μεταβαλόντων και ταῦτα μαθόντων, ὀρθῶς ὁ Donaldson (σ. 338) παρατηρεῖ, ὅτι ὁ Ἰουστίνος οὐδαμοῦ ὁμιλεῖ κατὰ τοῦ γάμου, ὡς οὐδὲ τὴν παρθενίαν ἐπαινεῖ· πᾶσα ἀντίθετος γνώμη στηρίζεται ἐπὶ παρερμηνείας. Δὲν εἶναι ὁμως ὀρθὰ ὅσα ἐπάγεται πρὸς ἐμπέδωσιν τοῦ πορίσματος τούτου.

¹²⁾ 1 Ἀπολ. κ. 29: ἀλλ' ἢ τὴν ἀρχὴν οὐκ ἐγαμοῦμεν, εἰ μὴ ἐπὶ παίδων ἀνατροφῇ, ἢ παραιτούμενοι τὸ γήμασθαι τέλος ἐνεκρατινόμεθα κατὰ τὴν γνώμην τὸ ἐπὶ ἀνατροφῇ παίδων ἔθηκεν ὅπως ἐξάρῃ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ κτῶνται παῖδας οὐχὶ πρὸς ἐκθεσιν (περὶ ἧς ἀνωτέρω ὠμίλησεν) ἀλλὰ πρὸς ἀνατροφήν.

¹³⁾ Ἀπολ. κ. 15: ὥστε (οὕτως ἀναγνωστέον μετὰ τοῦ Daves ἀντὶ τοῦ: ὅσπερ) και οἱ νόμῳ ἀνθρώπινῳ διγαμίας ποιούμενοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσὶ, και οἱ προσβλέποντες γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆ-

σαι αὐτῆς». Ὁρθῆ ἢ ἐρμηνεία τοῦ Ritter, ὁ δὲ ἀποδοκιμάζων ταύτην Donaldson ὑποτοπάζει ἀνυπάρχοντες δυσχερείας· ἀλλ' ὀρθῶς οὗτος συμπεραίνει: ἐξετάζων ὅλα τὰ χωρία τοῦ Ἰουστίνου, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν φίλων ἀδυνατῶ νάποδώσω εἰς τὸν φιλόσοφον γνώμας ἀσκητικάς, ἐκτὸς ἂν ὑπολάβῃ τις ἀσκητικὴν τὴν γνώμην, ὅτι τὸ νόμιμον ἀντικείμενον τοῦ γάμου εἶναι ἡ ἀνατροφή παιδῶν. Ἀναμφιβόλως, ὡς οἱ Χριστιανοὶ καὶ τούτων καὶ τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων, οὕτω καὶ ὁ Ἰουστίνος δὲν ἠδυνήθη νά διαφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σφοδροῦ πόθου τοῦ νά ἐγκωμιάσῃ τὴν ἐγκράτειαν, διότι αὕτη ἦτο ἀρετὴ σπανιωτάτη καὶ ἡ ὑπαρξίς αὐτῆς ἦτο ἀπόδειξις τῆς δυνάμεως τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων.

¹⁴⁾ 1 Ἀπ. κ. 29· ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ἰουστ. οὐδὲν δύναται νά συναχθῆ περὶ τῶν φρονημάτων του ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο· ὡς ὁ νέος ἐκεῖνος Χριστιανὸς ἑαυτὸν ἐνίσχυσεν: ὑπὲρ τοῦ πείσαι ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἐστὶν ἡμῖν μυστήριον ἢ ἀνέδων μίξις οὕτω μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἀπολογητοῦ ὁ ζῆλος τοῦ νέου, ὅπως δείξῃ εἰς τοὺς Ἐθνικοὺς ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ὄχι μόνον δὲν εἶναι φιλήδονοι, ἀλλ' οὕτως ἀγνοὶ καὶ ἐγκρατεῖς ὥστε εἶναι πρόθυμοι καὶ εἰς τὴν ἐκουσίαν ἐκτομὴν, ὅπως μηδὲ ὑπόνοιαν ἀκολασίας παράσχωσι τοῖς ἄλλοις. Ἀλλ' ἐκ τούτων δὲν δύναται τις νά συμπεράνῃ ὅτι ὁ Ἰουστ. ἐπιδοκιμάζει τὸ πρᾶγμα τοῦτο.

¹⁵⁾ 2 Ἀπολ. κ. 4· ὅπως δὲ μή τις εἴπῃ· πάντες οὖν ἑαυτοὺς φρονεύσαντες πορεύεσθε ἤδη παρὰ τὸν Θεὸν καὶ ἡμῖν πράγματα μὴ περέχετε, ἐρῶ δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο οὐ πράττομεν, καὶ δι' ἣν ἐξεταζόμενοι ἀφόβως ὁμολογοῦμεν. Οὐκ εἰκῆ τὸν κόσμον πεποιηκένας τὸν Θεὸν δεδιδάγμεθα, ἀλλ' ἢ διὰ τὸ ἀνθρώπειον γένος· χαίρειν τε τοῖς τὰ προσόντα αὐτῷ μιμουμένοις προέφημεν, ἀπαρέσκεσθαι δὲ τοῖς τὰ φαῦλα ἀσπαζομένοις ἢ λόγῳ ἢ ἔργῳ. Εἰ οὖν πάντες ἑαυτοὺς φρονεύσομεν, τοῦ μὴ καὶ γενηθῆναι τινα καὶ μαθητευθῆναι εἰς τὰ θεῖα διδάγματα, ἢ καὶ μὴ εἶναι τὸ ἀνθρώπειον γένος, ὅσον ἐφ' ἡμῖν, αἵτιοι ἐσόμεθα, ἐναντίον τῆ τοῦ Θεοῦ βουλῆ καὶ αὐτοὶ ποιοῦντες, ἂν τοῦτο πράξωμεν.

¹⁶⁾ Αὐτόθι· ἐξεταζόμενοι δὲ οὐκ ἀρνούμεθα διὰ τὸ συνεπίστασθαι ἑαυτοῖς μηδὲν φαῦλον, ἀσεβῆς δὲ ἠγούμενοι μὴ κατὰ πάντα ἀληθεύειν, ὁ καὶ φίλον τῷ Θεῷ γινώσκομεν, ὑμᾶς δὲ καὶ τῆς ἀδίκου προλήψεως ἀπαλλάξαι νῦν σπεύδοντος.

¹⁷⁾ Προβλ. Donaldson (σ. 336) ἐρμηνεύοντα ὀρθῶς τὰ ἐν 2 Ἀπ. κ. 12 καὶ κ. 2.

¹⁸⁾ 2 Ἀπ. κ. 2. — ¹⁹⁾ 1 Ἀπ. κ. 8. κ. 11. κ. 39. 2 Ἀπ. κ. 2. (προβλ. 1 Ἀπ. κ. 2).

²⁰⁾ Διαλ. κ. 46. κ. 96. κ. 110. κ. 121. κ. 131.

§ 29. ¹⁾ Διαλ. κ. 13. κ. 47. κ. 100.

²⁾ Οὕτω ὁ Donaldson (σελ. 299): «Σημειωτέον, ὅτι αἱ λέξεις δηλοῦσι μεταβολὴν τοῦ νοῦ, ὄχι ὅμως καὶ ἀναγκαίως λύπην θλίψιν· τὸ δὲ μεταμῆλομαὶ δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ· σημαίνουσι μεταβάλλειν θέσιν (μετατίθεσθαι, ἀλλ' ἴδε κατωτέρω), μεταλλάσσειν γνώμην (μεταγινώσκειν), ἀλλ'»

λάσσειν νοῦν καὶ προῦθεσιν (μετανοεῖν). «Οὐκ ἄλλως καὶ ὁ Engelhardt: μετάνοια εἶναι ἡ ἀποστροφή ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ ἡ ἐπιστροφή εἰς τὸν Θεόν» καὶ ἀλλαγοῦ (σ. 247) ἡ ἐπιστροφή (μετάνοια) εἰς τὴν ἀληθῆ λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

²⁾ 1 Ἀπ. κ. 61. Διαλ. κ. 28, κ. 95, κ. 138 κ. 141 πρβλ. ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς· αὐτόθι κ. 17. ἐπὶ τῷ ἀφίστασθαι. αὐτόθι κ. 106.

³⁾ Αἱ ὑπὸ τοῦ Donaldson γινόμεναι διακρίσεις, ἐρμηνεύοντος τὸ χωρίον, εἶναι ὅλως σαφεῖς, ἀφ' οὗ δηλ. προηγουμένως ἠρνήθη διαρρήδην, ὅτι αἱ λέξεις μετάνοια κλ. ἔχουσι παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ τὴν σημ. τοῦ θλίβεσθαι, λυπεῖσθαι, εἶτα ἐπάγεται: Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς γνώμης καὶ τοῦ νοῦ δύναται γὰρ συνοδεύηται ὑπὸ μεγάλης λύπης καὶ θρήνου, καὶ ὁ Ἰουστίνος ἠμιλεῖ περὶ τῆς μετάνοιας τοῦ Δαυὶδ ὡς θρήνοις ἐκδηλωθείσης.

⁴⁾ Τὸ μετανοεῖν δηλοῖ ἀμφοτέρω, τὸ δὲ μετατίθεσθαι μόνον τὴν μεταβολήν, τὴν μεταστροφήν· πρβλ. 1 Ἀπ. κ. κ. 43. 45. 57. 2 Ἀπ. κ. κ. 12. 15. Διαλ. κ. κ. 47. 107. 141. Ὁμοίως τὸ ἀμετάθετος αὐτόθι κ. 120, δυσμετάθετος 2 Ἀπ. κ. 1. μεταβάλλειν 1 Ἀπ. κ. κ. 16. 21. ἀμετάβλητος Διαλ. κ. 141.

⁵⁾ Πρβλ. ὅσα ὁ Ἰουστίνος λέγει περὶ τῆς Χριστιανικῆς ἀληθείας Διαλ. κ. 121: διὰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων καὶ ὑπομείναντας καὶ ὑπομένοντας πάντα πάσχειν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀρνήσασθαι αὐτὸν ἰδεῖν ἐστίν. Πυρροδέστερον γὰρ αὐτοῦ ὅ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας λόγος καὶ φωτεινότερος μᾶλλον τῶν ἡλίου δυνάμεων ἐστίν, καὶ εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ εἰσδύων. Αὐτόθι κ. 8: δέος γάρ τι ἔχουσιν (οἱ τοῦ σωτῆρος λόγοι) ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἱκανοὶ δυσωπῆσαι τοὺς ἐκτρεπομένους τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ, ἀνάπαυσις τε ἡδίστη γίνεται τοῖς ἐκμελετῶσιν αὐτούς· πρβλ. αὐτόθι κ. 9. 2 Ἀπ. κ. 10. 1 Ἀ. κ. 14.

⁶⁾ 1 Ἀπολ. κ. 61: ὃν τρόπον καὶ ἀνεθήκαμεν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ κακοποιηθέντες διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐξηγησόμεθα... Ὅσοι ἦν πεισθῶσι καὶ πιστεύσωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνασθαι ὑπισχνῶνται, εἴχεσθαί τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἄφεςιν διδάσκονται... ἔπειτα ἄγονται ὑφ' ἡμῶν ἔνθα ὕδωρ ἐστίν, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς ἀνεγεννήθημεν, ἀναγεννῶνται. Αὐτόθι κ. 65: ἡμεῖς δὲ μετὰ τὸ οὕτως λοῦσαι τὸν πεπεισμένον καὶ συγκαταταπειμένον ἐπὶ τοὺς λεγομένους ἀδελφοὺς ἄγομεν... κοινὰς εὐχὰς ποιησόμενοι ὑπὲρ τε ἑαυτῶν καὶ τοῦ φωτισθέντος... ὅπως καταξιωθῶμεν τὰ ἀληθῆ μαθόντες καὶ δι' ἔργων ἀγαθοὶ πολιτευταὶ καὶ φύλακες τῶν ἐντεταλμένων εὐρεθῆναι, ὅπως τὴν αἰώνιον σωτηρίαν σωθῶμεν. Αὐτόθι κ. 66: καὶ ἡ τροφή αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῶν εὐχαριστία, ἧς οὐδενὶ ἄλλῳ μετασχεῖν ἐξόν, ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν καὶ λουσαμένῳ τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτως βιοῦντι ὡς ὁ Χριστὸς παρέδωκεν· πρβλ.

Διαλ. κ. 138 (§ 13 σημ. β).—Καίτοι οὐτῆς παρούσης πραγματείας, ὅμως ἀναγκαῖον κρίνω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰουστίνου, ὅτι ἡ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου ἀλλ' ἐκ τῆς εὐσπλαχνίας τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι εἰς τὸν πιστεύοντα καὶ μετανοοῦντα διὰ τῆς Χάριτος τοῦ Χριστοῦ παρέχεται ἤδη ἐν τῷ βαπτίσματι ἀπλῶς, οὐδ' ἔστι τι τὸ μετὰ ταῦτα παραχθῆναι καὶ ἐπιτευχθῆναι προσήκον. Διαλ. κ. 47: ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλαθροπία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἀμετρήτον τοῦ πλούτου αὐτοῦ τὸν μετανοοῦντα ἀπὸ τῶν ἁμαρτημάτων... ὡς δίκαιον καὶ ἀναμάρτητον ἔχει. Αὐτόθι κ. 141: ἐὰν μετανοήσωσι πάντες, βουλόμενοι τυχεῖν τοῦ παρὰ Θεοῦ ἐλέους, δύνανται κλ. κ. 116: οἱ ἐπὶ τὸν Χριστὸν πιστεύοντες διὰ τῆς παρὰ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ... χάριτος τὰ ὑπερὰ πάντα... ἀπεδυσάμεθα... ἀπὸ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν προτέρων καθαρισθέντες κλπ. (πρβλ. αὐτόθι κ. 13, κ. 14, κ. 86) «ἀλλὰ μὲ τὴν πρώτην ταύτην τῶν ἁμαρτιῶν ἄφεσιν δὲν πρέπει νὰ συγγέωμεν τὴν ἐσχάτην καὶ ἀμετάπτωτον αἰωνίαν σωτηρίαν, ἥτις ἐξαρτᾶται καὶ ἐκ τῆς εὐσπλαχνίας καὶ ἐκ τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Διαλ. κ. 47: ἐν οἷς ἂν ὑμᾶς καταλάβω, ἐν τούτοις κρίνω. Ὡσαύτως Διαλ. κ. 95: εἰ μὲν οὖν μετανοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις καὶ ἐπιγνόντες τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν καὶ φυλάσσοντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς ταῦτα φήσετε (τ.ε. εἰ ὁ πατήρ αὐτὸν ἠθέλησε ταῦτα παθεῖν, ἵνα τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἴασις γίνηται καὶ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἡμεῖς οὐδὲν ἀδικοῦμεν) ἄφεσις ὑμῖν τῶν ἁμαρτιῶν ὅτι ἔσται προεῖπον» ἐπειδὴ λοιπὸν ἡ πρώτη ἐκείνη δὲν ὠφελεῖ, ἂν μὴ τις λάβῃ καὶ τὴν ἐσχάτην καὶ ὀριστικὴν κατὰ τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο λέγεται (αὐτόθι κ. 40) «ὁ Χριστὸς προσφορὰ ἦν ὑπὲρ πάντων τῶν μετανοεῖν βουλομένων ἁμαρτωλῶν καὶ νηστευόντων ἦν καταλέγει Ἡσαΐας νηστείαν.

§ 30. ¹⁾ Διαλ. κ. 47: καὶ τὸν ἀπὸ εὐσεβείας ἢ δικαιοπραξίας μετατιθέμενον ἐπὶ ἀδικίαν καὶ ἀθεότητα ὡς ἁμαρτωλόν... καὶ ἀσεβῆ ἐπίσταται.

²⁾ Διαλ. κ. 45: Εἰπόντος μου... ὅτι ἕκαστος τῆ αὐτοῦ δικαιοσύνη... σωθήσεται, ὅτι καὶ τοὺς κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως πολιτευσαμένους σωθήσονται εἶπον.—³⁾ Διαλ. κ. 111 (ἐν τέλει): δι' οὗ οἱ πάσαι πόρνοι καὶ ἀδικοὶ ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβόντες καὶ μηκέτι ἁμαρτάνοντες. Αὐτόθι κ. 44: ὥστε τεμόντας ὑμᾶς ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν τὴν ἐλπίδα ταύτην σπουδάσαι δεῖ ἐπιγνῶναι δι' ἧς ὁδοῦ ἄφεσις ὑμῶν τῶν ἁμαρτιῶν γενήσεται καὶ ἐλπίς τῆς κληρονομίας τῶν καταγγελημένων ἀγαθῶν. Ἔστι δὲ οὐκ ἄλλη, ἢ αὕτη ἵνα τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐπιγνόντες καὶ λουσάμενοι τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν λουτρὸν ἀναμαρτήτως λοιπὸν ζήσητε.—⁴⁾ Διάλ. κ. 29 τίς ἐκείνου τοῦ βαπτίσματος (δηλ. τοῦ Ἰουδαϊκοῦ) χρεῖα τῷ ἁγίῳ πνεύματι βεβαπτισμένῳ.—⁵⁾ Διαλ. κ. 87 ἐπεπροφήτευτο γενήσονται δόματα, ἃ ἀπὸ τῆς χάριτος τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος ἐκείνου τοῖς ἐπ' αὐτὸν πιστεύουσι δίδωσιν, ὡς ἄξιον ἕκαστον ἐπίσταται.

⁸⁾ Διαλ. κ. 31 καὶ κ. 87.—⁷⁾ Διαλ. κ. 7, κ. 33, κ. 58, κ. 92, κ. 100, κ. 119.

⁸⁾ Διαλ. κ. 54: στολήν αὐτοῦ ἐκάλεσε τὸ ἅγιον πνεῦμα καὶ δι' αὐτοῦ τοὺς ἄφρονας ἀμαρτιῶν λαβόντας, ἐν οἷς αἰεὶ δυνάμει μὲν πάρεστιν, καὶ ἐναργῶς δὲ παρέσται ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ· ὁ Engelhardt ἐνταῦθα ἀποδοκιμάζει τὴν ὑπὸ τοῦ Weigsäcker ἐρμηνείαν τοῦ ἐν οἷς πάρεστι δυνάμει (=ἐν μέσῳ τῶν ὀφθίων παρευρίσκειται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς διδασκαλίας του!!) ὁρθῶς παρατηρῶν ὅτι περὶ μυστικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς καρδίαις τῶν πιστῶν οὐδὲν λέγει ὁ Ἰουστίνος. Οὐδεμίαν θὰ εἶχομεν ἀντίρρῃσιν ἂν τοιαύτην ἐρμηνείαν ἐπέτρεπε τὸ ὅμοιον χωρίον (1 Ἀπ. κ. 32): τὸ γὰρ «πλύνειν τὴν στολήν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς» προαγγελτικὸν ἦν τοῦ πάθους, οὐ πάσχειν ἔμελλε, δι' αἵματος καθαίρων τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ· ἢ γὰρ κελειμένη ὑπὸ τοῦ θείου πνεύματος στολή οἱ πιστεύοντες αὐτῷ εἰσὶν ἄνθρωποι, ἐν οἷς οἰκεῖ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ σπέρμα, ὁ λόγος.—⁹⁾ Ἐπιθι § 29, σημ. 7.—¹⁰⁾ Νοητέον τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐν τῇ αὐτῇ σημασίᾳ καλεῖ ὁ Ἰουστίνος ἄγγελον ἐν ἣ καὶ τὸν Θεὸν ὄντα υἱὸν αὐτοῦ, καὶ ἄγγελον ἐκ τοῦ ὑπηρετεῖν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ). Ἄλλως ὁ Semisch καθ' ὅν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἢ μᾶλλον ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ θεία δύναμις ἣν λαμβάνουσιν οἱ ἄνθρωποι πρὸς καταπολέμησιν τοῦ κακοῦ· ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρῶγμα οὐδεμίαν ἔχομεν ἀντίρρῃσιν, ἀλλὰ πιθανωτέρα εἶναι ἢ ἀναφορὰ τούτου εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα.

¹¹⁾ Ἡ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐκδοχὴ τῆς προθ. ἀπὸ πρὸ τοῦ θλίψεως ἐπὶ τῆς σημ. τῆς μετὰ (=post) ἀπόβλητος· τὸ χωρίον θὰ ἐξυγιαίνετό πως ἂν προσετίθετο τό: ὅς ἢ ὅς καὶ πρὸ τοῦ: ἐνδῦσαι ἡμᾶς· τὸ ἐξ ὧν: πάλιν ἀνενεκτέον εἰς τό: ἀπὸ δὲ τῆς θλίψεως κλ. ἐνταῦθα δηλ. ἔχομεν ἀμέλειαν ἐν τῇ συντάξει, οἷα παρατηρεῖται καὶ παρὰ τοῖς κλασικοῖς· διὰ τὴν παρεμβολὴν τῆς ἀναφορ. προθ. ἣν πυροῦσιν ἡμᾶς ἐγκατελείφθη ἡ ἀρχικὴ τάξις τῆς συντάξεως ἢ τὸ ἀποσπᾶ ἀναφέρεται πλέον οὐχὶ εἰς τὸ ἐνέργημα (θλίψεως, πυρώσεως) ἀλλ' εἰς τοὺς ἐργάτας τούτου (ὁ διάβολος καὶ οἱ αὐτοῦ ὑπηρέται παντός) πρβλ. Γαλ. 2,4—5.6. καὶ Πράξεις Ἀποστ. ἐν ἀρχῇ: τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποίησάμην — οἷς καὶ παρέστησαν ἑκατόν.

¹²⁾ Διαλ. κ. 102: πεφυλαγμένοι μὲν τοι τοῦ αὐτεξουσίου.

¹³⁾ 1 Ἀπολ. κ. 65 ἴδε § 29, σημ. 7.

¹⁴⁾ Πρβλ. § 29 σημ. 6.

¹⁵⁾ §§ 19.25. Τὴν ἀνάγκην τῆς θείας βοηθείας ἀσπάζεται καὶ ὁ Engelhardt, καὶ καθορίζει καὶ διασαφεῖ διὰ παραδειγμάτων καὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ νόμου πρβλ. σελ. 269 «Ἡ ἐλευθερία, λέγει, εἶναι ἡ αἰτία τῆς φθορᾶς καὶ ἡ δύναμις τῆς σωτηρίας. Ἄλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη τῆς θείας βοηθείας· μάλιστα διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡ ἁμαρτία ἐπιτελεῖται καὶ κυριαρχεῖ οὐχὶ μόνον διὰ τῆς ἐλευθέρως θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπεράρθρωποι δυνάμεις ἐπήνεγκαν τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τῶν δυνάμεων τούτων ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην τῆς βοηθείας τοῦ Θεοῦ ὅστις μόνος δύναται νά

καταρτίψη τὴν ἐπικράτησιν αὐτῶν, ἐκμηδενίσῃ τὴν ὀλεθρίαν ἐπίρρειαν καὶ ἀντιτάξῃ τὴν εὐεργετικὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐπίδρασιν.

§ 31. ¹⁾ Διαλ. κ. 1, κ. 2, κ. 3, κ. 4 καὶ κ. 8.

²⁾ 2 Ἀπ. κ. 7 κατὰ τὴν τῶν φαύλων δαιμόνων ἐνέργειαν τοὺς σπουδαίους, οἷον Σωκράτην καὶ τοὺς ὁμοίως διώκεσθαι καὶ ἐν δεσμοῖς εἶναι, Σαρδανάπαλον δὲ καὶ Ἐπίκουρον καὶ τοὺς ὁμοίως ἐν ἀφθονίᾳ καὶ δόξῃ δοξεῖν εὐδαιμονεῖν.

³⁾ 2 Ἀπ. κ. 8, εἰ δὲ τινα ὑπὶλθοι καὶ ἡ ἔννοια αὕτη, ὅτι, εἰ θεὸν ὁμολογοῦμεν βοηθόν, οὐκ ἂν, ὡς λέγομεν, ὑπὸ ἀδίκων ἐκρατούμεθα καὶ ἐτιμωρούμεθα, καὶ τοῦτο διαλύσω· τῆς ἐπομένης ἀποδείξεως τὸ κεφάλαιον: ἀφ' οὗ ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη διὰ τὴν εὐτυχίαν ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ οἱ ἐκπεσόντες ἄγγελοι διέσπειραν παρὰ τὴν θεϊαν βουλήν πᾶσαν κακίαν ἐτ τοῖς ἀνθρώποις ἐσαρκώθη ὁ θεῖος λόγος ὑπὲρ τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν δαιμόνων (κ. 6)· ἵνα πληρωθῇ λοιπὸν ὁ ἀριθμὸς τῶν διὰ τῆς πίστεως ἀξίων σωθῆναι (τ. ἔ. τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν) ἀναβάλλει ὁ θεὸς τὴν φθορὰν καὶ διάλυσιν τοῦ κόσμου οὐδὲ καταλύσει τὴν δύναμιν τῶν κακῶν ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων (§ 20 σημ. 8)· εἶτα δὲ ἐπάγεται: ἐπεὶ, εἰμὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν οὐδὲ ὑμῖν ταῦτα ἔτι ποιεῖν καὶ ἐνεργεῖσθαι ὑπὸ τῶν φαύλων δαιμόνων δυνατὸν ἦν, ἀλλὰ τὸ πῦρ τὸ τῆς κρίσεως κατελθὼν ἀνέδην πάντα διέκρινε κλπ. πρβλ. 1 Ἀπ. κ. 11.

⁴⁾ 1 Ἀπ. κ. 11: καὶ πάνθ' ὄντινον πεπεῖσμεθα, φεύγοντα τὰ δοκοῦντα καλὰ, τὰ δὲ νομιζόμενα σκληρὰ καὶ ἄλογα μετερχόμενον εὐδαιμονίαν ἐκδέχεσθαι... οἱ δὲ νενοηκότες τὰ προσόντα τῷ ὄντι καλὰ καὶ ἀφθαρτοὶ τῇ ἀρετῇ.

⁵⁾ Τὸ πρᾶγμα δηλοῦται διὰ τῶν ἐξῆς ἐκφρ.: διαγωγή, ἀναστροφή, συνουσία μετὰ τοῦ θεοῦ ἢ παρὰ τῷ θεῷ 1 Ἀπ. κκ. 8, 10 συμβασιλεύειν τῷ θεῷ, συγγίνεσθαι τῷ θεῷ (2 Ἀπ. κ. 1) συνεῖναι τῷ θεῷ ἢ τῷ Χριστῷ, ἐγγὺς Θεῷ βιοῦν.

⁶⁾ Συνήθεις λέξεις: ἀθανασία, ἀφθαρσία, ἀπάθεια, ἀλυπία· τὰ ἐπίθ.: ἀθάνατος, ἀφθαρτος, ἀπαθής, ἄλυπος ἢ ἀλύπητος, καὶ ἀτιμώρητος 1 Ἀπ. κκ. 13, 19, 39, 42, 57. Διαλ. κκ. 88, 124.

⁷⁾ Πρβλ. §§ 22, 23.

⁸⁾ Αἰωνία καταδίκη (διὰ) πυρός 1 Ἀπ. κ. 12—Διαλ. κ. 45—καταδίκη τοῦ ἀσβέστου πυρός Διαλ. κ. 120—αἰωνίαν κόλασιν κολάζεσθαι 1 Ἀπ. κ. 8—κολάζεσθαι ἐν αἰωνίῳ πυρὶ 1 Ἀπ. κ. 21, 54. 2 Ἀπ. κ. 1, 9,—τιμωρία ἢ κόλασις αἰωνία διὰ πυρός, ἐν πυρὶ 1 Ἀπ. κ. 45 ὁ δὲ τόπος τῆς τιμωρίας τῶν ἀσεβῶν εἶναι ἡ Γέεννα 1 Ἀπ. κ. 19.—¹⁰⁾ 1 Ἀπ. κ. 28. 52.—¹¹⁾ Βλέπε § 17· καὶ τὰς ἐκφράσεις τὰς συνήθεις: κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων, τῶν πραττομένων ἀμειβεσθαι, τίνειν καὶ 1 Ἀπ. κ. 12, 17, 43, 44 κ. ἄ.—¹²⁾ Ἐπιθι § 16 σημ. 7. Ὁ πιστεύων εἰς τὴν ἀνταπόδοσιν λέγει ὁ Engelhardt (§ 200) δὲν περιπίπτει εἰς τὴν πλάνην ὅτι τὸ πᾶν γίνεται κατ' ἀνάγκην· ἡ πίστις ἐκεῖνη περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸ ὑπεύθυνον τοῦ ἀνθρώπου.

13) 1 Ἀπ. κ. 12: ἀρωγοὶ δὲ ὑμῶν καὶ σύμμαχοι πρὸς εἰρήνην ἐσμέν πάντων μᾶλλον ἀνθρώπων οἱ ταῦτα δοξάζομεν, ὡς λαθεῖν Θεὸν κακοεργὸν ἢ πλεονέκτην ἢ ἐπίβουλον ἢ ἐνάρετον ἀδύνατον εἶναι, καὶ ἕκαστον ἐπ' αἰωνίαν κόλασιν ἢ σωτηρίαν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων πορεύεσθαι. Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἀνθρώποι ταῦτα ἐγίνωσκον, οὐκ ἄν τις τὴν κακίαν πρὸς ὀλίγον ἤρεϊτο, γινώσκων πορεύεσθαι ἐπ' αἰωνίαν διὰ πυρὸς καταδίκην, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἑαυτὸν συνείχε καὶ ἐκόσμη ἀρετῇ, ὅπως τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τύχει ἀγαθῶν καὶ τῶν κολαστηρίων ἀπηλλαγμένος εἶει. Οὐ γὰρ διὰ τοὺς ὑφ' ὑμῶν κειμένους νόμους πειρῶνται (ἴσως ἀναγνωστέον παρεῖνται ἢ παρίενται παραίτουνται· εἰ μὴ τυχὸν ἀντὶ τῆς διὰ τῆς πρό τῶν λ. τοῦς ὑφ' ὑμῶν γραπτέον δὴ· ἢ τὸ χωρίον ἐρμηνευτέον οὕτω: οἱ νόμοι καὶ αἰ ποιναὶ αἰ ὑφ' ὑμῶν κεκυρωμένα οὐδαμῶς ἀναχαιτίζουσι τοὺς ἀνθρώπους ὥστε νὰ πειρῶνται λανθάνειν ἀδικουῦντες, τ. ἔ. ἀπό γε τῶν ἀνθρωπίνων νόμων καὶ ποινῶν οἱ κακοὶ θὰ ἐπιχειρῶσι πάντοτε τὸ κακοποιεῖν κρύφα, γινώσκοντες ὅτι δυνατόν νὰ διαλάθῃ τις τοὺς ἀνθρώπους) λανθάνειν ἀδικουῦντες· ἀνθρώπους δὲ ὄντας λανθάνειν ἡμᾶς δυνατόν ἐπιστάμενοι ἀδικεῖν· εἰδὲ ἔμαθον καὶ ἐπείσθησαν Θεὸν ἀδύνατον εἶναι λαθεῖν τι, οὐ μόνον πραττόμενον, ἀλλὰ καὶ βουλευόμενον, κἄν διὰ τὰ ἐπιζείμενα ἐκ παντὸς τρόπου κόσμιοι ἦσαν.

14) 1 Ἀπ. κ. κ. 39. 14. 2 Ἀπ. κ. κ. 1. 2.

15) 1 Ἀπ. κ. 57· ὅπου ὁμοῦ αἰ λ.: ὡς μὲν οὖν διὰ βραχέων εἶπεν, ὅτε προσδοκῶμεν καὶ μεμαθήκαμεν διὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ διδάσκομεν ταῦτα δὲν ἀναφέρονται ἀναγκαιῶς μόνον εἰς αὐτὸ τὸ κεφ. ἀλλ' ἀφορῶσιν εἰς ὅλα ὅσα ἐξετέθησαν ἐν τοῖς κεφ. 6, 8.—16) Προβλ. σ. 199. Μετὰ βεβαιότητος δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι κατὰ τὸν Ἰουστ. ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἢ ἐπὶ τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ στηριζομένη πίστις ὅτι ὁ Θεὸς τὸ μὲν ἀγαθὸν ἀμείβει διὰ τῆς αἰωνίας ζωῆς, τὸ δὲ κακὸν κολάζει διὰ τῆς αἰωνίας τιμωρίας· πιστεύειν εἰς Θεὸν σημαίνει πιστεύειν εἰς τὴν ἀνταπόδοσιν· καὶ ἡ πίστις αὕτη ἀρκεῖ εἰς ἀποκατάστασιν τῆς δικαιοσύνης, ὅπως κατορθώσῃ τὴν ἐπιστροφήν τοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ νὰ φέρῃ εἰς συναίσθησιν τὸν χεῖριστον τῶν ἀνθρώπων. Ὁ σύνδεσμος μεταξὺ θρησκείας, ἠθικότητος, γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείας ἀποκαθίσταται διὰ τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀνταπόδοσιν.

§ 32. 1) Προβλ. σελ. 202 κ. ἔ. «Ἡ ὑπομονὴ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἀναβολὴ τῆς τιμωρίας καὶ τῆς ἀμοιβῆς ἐν τῇ μετὰ ταῦτα βίῳ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀποφάσεως τοῦ Θεοῦ ἐκ λόγου σκοπιμότητος ἀλλὰ τῆς ἀνάγκης ἢ ν' ἐπιβάλλει αὐτὸς ὁ χαρακτὴρ τοῦ κόσμου καὶ ἢν ὁ Θεὸς εἶχε ἀμέσως πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὴν δημιουργίαν· ἀφ' οὗ ἄπαξ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ κόσμος, αὐτὸς ὥφειλε τὰ ὑπόκειται καὶ εἰς τὸν θάνατον καὶ εἰς πᾶσαν συμφορὰν· ὁ Θεὸς αὐτός, ὁ τοῦ κόσμου δημιουργὸς δὲν δύναται νὰ παλλάξῃ τὸν κόσμον οὔτε ἀπὸ τοῦ θανάτου οὔτε ἀπὸ τῶν δεινῶν καὶ τῆς φθορᾶς. Δὲν δύναται, χωρὶς νὰ ἐξαφανίσῃ τὸν κόσμον, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς γῆς κυριαρχίαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ ἐγκλή-

ματος, τῶν δαιμονίων καὶ τῶν κακῶν ἀνθρώπων· καὶ κατοτέρω: ὁ κόσμος τοιοῦτος εἶναι φύσει, ὥστε πλήρης εὐδαιμονία δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εἰς τοὺς δικαίους κατὰ τὸν ἐπὶ γῆς βίον· προϋπόθεσις τῆς εὐδαιμονίας εἶναι ἡ ἀφθαρσία, αὕτη ὅμως ἄρχεται διὰ πᾶν γεννώμενον καὶ γεννητὸν μετὰ τὸν θάνατον.

²⁾ 1 Ἀπολ. κ. 18, 57 καίτοι ἡ φύσις αὕτη τοῦ θανάτου δὲν πρέπει ὑπερβολικῶς νὰ παρασταθῇ, ὡς ποιεῖ Engelhardt.

³⁾ Σελ. 204 σημ. 2.

⁴⁾ Διαλ. κ. 102: Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ὄφιν ἐξῆραι τοῦ μὴ εἶναι καὶ μὴ εἰπεῖν ὅτι καὶ ἐχθρὰν θήσῃ ἀνά μέσον αὐτοῦ καὶ τῆς γυναικός, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς, ἀλλ' ὡς ἐγίνωσκεν καλὸν εἶναι γενέσθαι, ἐποίησεν αὐτεξουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους, καὶ χρόνους ὥρισε μέχρις οὗ ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι τὸ αὐτεξουσίον ἔχειν αὐτούς· καὶ ὅτι καλὸν εἶναι ὁμοίως ἐγνώριζε καὶ καθολικῶς καὶ μερικῶς κρίνας ἐποίει, πεφυλαγμένου μέντοι τοῦ αὐτεξουσίου.

⁵⁾ 1 Ἀπολ. κ. 17 «εἰδὲ καὶ ἡμῶν εὐχομένων, ἀφροντιστήσετε, οὐδὲν ἡμεῖς βλαβησόμεθα, πιστεύοντες κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἕκαστον τίσειν διὰ τοῦ αἰωνίου δίκας, καὶ πρὸς ἀναλογίαν ὧν ἔλαβε δυνάμεων παρὰ Θεοῦ ἀποκτηθήσεσθαι κλ. (κ. 18)· ἀποβλέψατε γὰρ πρὸς τὸ τέλος ἕκαστον τῶν γενομένων βασιλέων, ὅτι τὸν κοινὸν πᾶσι θάνατον ἀπέθανον. Ὅπερ εἰ εἰς ἀναισθησίαν ἐχώρει ἔρμαιον ἦν ἂν τοῖς ἀδίκους πᾶσιν. Ἀλλ' ἐπεὶ καὶ αἰσθήσις πᾶσι γενομένη μένει καὶ κόλασις αἰωνία ἀπόκειται, μὴ ἀμελήσητε πεισθῆναι κλπ. πρβλ. Διαλ. κ. 5: ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημί πάσας τὰς ψυχὰς ἐγὼ· ἔρμαιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς (πρβλ. Πλατ. Φαιδ. κ. 107).

⁶⁾ 1 Ἀπολ. κ. 20 τῷ δὲ κολάζεσθαι ἐν αἰσθήσει καὶ μετὰ θάνατον ὄντες τὰς τῶν ἀδίκων ψυχὰς, τὰς δὲ τῶν σπουδαίων ἀπηλλαγμένας τῶν τιμωριῶν εὐ διάγειν, ποιηταῖς καὶ φιλοσόφοις τὰ αὐτὰ λέγειν δόξομεν.

⁷⁾ 1 Ἀπολ. κ. 8 Πλάτων δὲ ὁμοίως ἔφη Ραδάμανθυν καὶ Μίνωα κολάσειν τοὺς ἀδίκους· ἡμεῖς δὲ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα φημέν γενήσεσθαι, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῖς αὐτοῖς σώμασι μετὰ τῶν ψυχῶν γινόμενων καὶ αἰωνίαν κόλασιν κολασθησομένων ἀλλ' οὐχι χιλιονταετη περίοδον, ὡς ἐκεῖνος ἔφη, μόνον.

§ 33. ¹⁾ Διαλ. κ. 80: εἰ γὰρ συνεβάλετε ὑμῖν τισι λεγομένοις Χριστιανοῖς... οἱ καὶ λέγουσι μὴ εἶναι νεκρῶν ἀνάστασιν, ἀλλ' ἅμα τῷ ἀποθνήσκειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν, μὴ ὑπολάβητε αὐτοὺς Χριστιανούς.

²⁾ Πρβλ. ὅτι λέγεται περὶ τοῦ Χριστοῦ (Διαλ. κ. 99): ἡγουμένων (Ἰουδαίων) θανατώσειν αὐτὸν καὶ ὡς κοινὸν ἐχθρὸν ἐν Ἄδῃ μενεῖν.

³⁾ Διάλ. κ. 5 (φημί ἐμῶ) τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν ἐν κρείτονί ποι χῶρῳ τοὺς δὲ ἀδίκους καὶ πονηροὺς ἐν χείρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένης χρόνον τότε· «Δὲν ἀντίκειται εἰς ταῦτα τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ Λουκίου (2 Ἀπ.

κ. 2): ὁ δὲ καὶ χάριν εἰδέναί ὁμολογεῖ πονηρῶν δεσποτῶν τῶν τοιούτων ἀπηλλάχθαι γινώσκων καὶ πρὸς τὸν πατέρα καὶ βασιλέα τῶν οὐρανῶν πορεύεσθαι».

*) Διαλ. κ. 105.

*) 1) Ἀπολ. κ. 18, κ. 19: οἱ καὶ τὰ νεκρούμενα καὶ εἰς γῆν βαλλόμενα πάλιν ἀναλήψεσθαι ἑαυτῶν σώματα προσδοκῶμεν ἀδύνατον μηδὲν εἶναι θεῶ λέγοντες (κ. 19). Καὶ κατανοοῦντι τί ἀπιστότερον ἂν μᾶλλον δόξαι ἢ εἰ ἐν τῷ σώματι μὴ ὑπάρχοντες καὶ τις ἔλεγεν, ἐκ μικρᾶς τινος ρανίδος τῆς τοῦ ἀνθρωπείου σπέρματος δυνατὸν ὅστέα τε καὶ νεῦρα καὶ σάρκας εἰκονοποιηθέντα, οἷα ὀρῶμεν, γενέσθαι..... ὃν τρόπον τὴν ἀρχὴν οὐκ ἂν ἐπιστεύσατε ἐκ τῆς μικρᾶς ρανίδος δυνατὸν τοιούτους γενέσθαι, καὶ ὁρᾶτε γινομένους. τὸν αὐτὸν τρόπον λογίσασθε, ὅτι διαλυθέντα καὶ δίκην σπερμάτων εἰς γῆν διαχυθέντα τὰ ἀνθρώπεια σώματα κατὰ καιρὸν προστάξει Θεοῦ ἀναστῆναι καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδύσασθαι οὐκ ἀδύνατον..... ἀλλ' ἐκεῖνο συνορῶμεν, ὅτι οὐκ ἂν ἐπίστευσαν δυνατὸν εἶναι τοιούτους ποτὲ γενέσθαι, ὁποίους καὶ ἑαυτοὺς καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον καὶ ἐξ ὁποίων γεγενημένα ὀρῶσιν κλ. πρβλ. αὐτόν κ. 10.

*) 1) Ἀπολ. κ. 52. Ἐπειδὴ τοίνυν τὰ γενόμενα πάντα ἀπεδείκνυμεν πρὶν ἢ γενέσθαι προκεκηρύχθαι διὰ τῶν προφητῶν, ἀνάγκη καὶ περὶ τῶν ὁμοίως προφητευθέντων, μελλόντων δὲ γίνεσθαι, πίστιν ἔχειν ὡς πάντως γενησομένων· ὃν γὰρ τρόπον τὰ ἤδη γενόμενα προκεκηρυγμένα καὶ ἀγνοούμενα ἀπέβη, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ λείποντα, κἂν ἀγνοῖται καὶ ἀπιστῆται, ἀποβήσονται. Δύο γὰρ αὐτοῦ παρουσίας προεκήρυξαν οἱ προφηταὶ· μίαν μὲν τὴν ἤδη γενομένην, ὡς ἀτίμου καὶ παθητοῦ ἀνθρώπου, τὴν δὲ δευτέραν, ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν.... παραγενήσεσθαι κεκήρυκται, ὅτε καὶ τὰ σώματα ἀνεγερεῖ πάντων τῶν γενομένων ἀνθρώπων καὶ τῶν μὲν ἀξίων ἐνδύσει ἀφθαρσίαν τῶν δὲ ἀδίκων ἐν αἰσθήσει αἰωνία μετὰ τῶν φαύλων δαιμόνων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψει· ὡς δὲ ταῦτα προεῖρηται γενησόμενα, δηλώσομεν κλ.

*) Διαλ. κ. 69 ὁ Χριστὸς καὶ τοὺς ἐκ γενετῆς καὶ κατὰ τὴν σάρκα πηρούς καὶ κωφοὺς καὶ χωλοὺς ἰάσατο... καὶ νεκροὺς δ' ἀναστήσας καὶ ζῆν ποιήσας καὶ διὰ τῶν ἔργων ἐδυσώπει τοὺς τότε ὄντας ἀνθρώπος ἐπιγνῶναι αὐτόν... αὐτὸς δὲ καὶ ταῦτα ἐποίει πείθων καὶ τοὺς ἐπ' αὐτὸν πιστεύειν μέλλοντος, ὅτι κἂν τις ἐν λώβῃ τινὶ σώματος ὑπάρχων, φύλαξ τῶν παραδεδομένων ὑπ' αὐτοῦ διδαγμάτων ὑπάρξῃ, ὁλόκληρον αὐτὸν ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ μετὰ τοῦ καὶ ἀθάνατον καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀλύπητον ποιῆσαι ἀναστήσει. Πρβλ. περὶ ἀναστ. κ. 4. 9.

*) Διαλ. κκ. 80—84, κκ. 113, 119. Engelhardt σελ. 303 κλ.